

Реферат на тему: "Творча діяльність Олександра Довженка"

Олександр Довженко

РЕФЕРАТ

на тему: "Творча діяльність Олександра Довженка"

СВІТ ДИТИНСТВА ТА ЮНАЦТВА

Рід Довженків — з козаків ще від середини XVIII століття. Найстарший з відомих предків — Карпо Довженко, який з Полтавщини переселився до Сосниці. Далі йде прадід Тарас, за ним — дід Семен, батько Петро, у котрого було чотирнадцятеро дітей, з яких залишилися лише двоє: син Олександр і дочка Поліна. Решта померли, навіть не досягнувши працездатного віку. "Коли я зараз пригадую своє дитинство і свою хату, — писав Довженко, — завжди, коли б я їх не згадав, в моїй уяві — плач і похорон". Дванадцять трагедій пережити батькам, які народили своїх дітей для життя, радості й щастя, — може зааніміти від такого горя навіть чужа людина. А в того, хто це пережив, серце закам'яніти може.

Особистість майбутнього митця формувала передусім материзна, отчий поріг, рідна хата. В оповіданні "Хата" Довженко згодом згадає батьківську оселю — "білу, з теплою солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом..." І все те, що навколо хати, — квітник, город. І все те, що ген далі, — квітчасті луки, неозорі поля, тіниста діброва, повновода ріка — одне слово, розкішна українська природа, його найперший після матері-батька вихователь.

Це була поезія натурального життя, стихія природи від рідної хати до сінокошу на Десні, це був його не зіпсований цивілізацією світ, в якому все вражало, манило і захоплювало (наприклад, ворона, що "завідувала погодою на сінокоші"), а, захоплюючи, кликало на зіставлення і порівняння, породжувало художні образи, виховувало допитливість, щирість і неусвідомлене ще естетичне чуття. Краса і велич природи формувала майбутнього митця, його творчу індивідуальність. Неабиякий вплив на розвиток його особистості мала народна пісня. Це — від матері Одарки. Найулюбленіші пісні родини Довженків — "Ой, попід горою", "Ой, мати моя старая"; "Налетіли гуси", "Устану я в понеділок". А ще колядки та щедрівки, які він записав від матері вже на схилі її віку. І це записування було до того приємне, що "сльози наворачалися од радості".

Про вплив натурального сільського життя на сферу відчуттів, про його вплив на формування естетичних і морально-етичних смаків та уподобань скаже нам оцей уривок з роману "Зачарована Десна": "Як неприємно, коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає. Неприємно, коли п'явка впирається в жижку, чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить коло ніг і червоною дзюбкою скубе за штани... Неприємно, як батько приходить додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є

посуд. Неприємно ходити босому по стерні... дивитись на великий вогонь... А от приємно обнімати лоша. Або прокинутись удосвіта і побачити в хаті теля, що найшлося вночі. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока. Приємно знайти в траві пташине кубло. Приємно їсти паску і крашанки... Приємно спати в човні, в житі, в просі, в ячмені, у всякому насінні на печі".

Ці слова міг написати лише розумник, мрійник і поет. Таким і був Сашко, майбутній творець світового поетичного кіно. А опоетизували його натуру пречудові наддеснянські краєвиди.

Школа, омріяна ним і батьком освіта. Вчився Сашко в парафіяльній школі з охотою і був першим учнем. Навчаючись, юнак-романтик линув у своїх мріях то в світ архітектури і мореплавства, то в сферу розведення риб і вчителювання. Перемогло останнє захоплення. У 1911 р. юнак вступає до Глухівського вчительського інституту. Щоб син міг там учитися, довелося батькові відкряяти від серця, тобто продати цілу десятину землі, бо очікуваної і заслуженої стипендії Олександр не дістав. Чому? Можливо, через читання недозволеної літератури. В інституті, який готував обрустелів краю, Довженко вперше познайомився з українськими книжками, виданими у Львові журналом "Літературно-науковий вісник" і газетою "Нова рада". Вони були заборонені, як було заборонено навіть розмовляти українською мрвою.

Одержавши атестат про закінчення вузу, Довженко в 1914 році працює за призначенням спочатку в Кутузівській змішаній вищепочатковій школі, і згодом — у 2-ій Житомирській. Його, людину виняткового обдарування, талановитого оповідача-веселуна і доброго старшого товариша, повсюдно шанували і любили. Він не тільки викладав фізику, географію, історію, природознавство і гімнастику, а й сам, мріючи про Академію мистецтв, брав приватні уроки з живопису, багато малював.

Чимало пережив Олександр у роки німецької, російської і польської окупацій, був у складі 3-го полку армії УНР, бачив смерть на кожному кроці.

Нарешті — омріяний Київ. "Мені так всього хотілося" — ось основне його прагнення тих буремних літ. Заходився було вступати і до Академії мистецтв, і до університету, і до географічного інституту, але зійшлося на комерційному вузі — і то вчився там неповних два роки. Наприкінці 1919-го він знову в Житомирі, працює у губнаросвіті — секретарем і завідувачем відділу мистецтв, а за сумісництвом — комісаром театру імені Тараса Шевченка.

На 2-ому році професійного життя Сашко покохав учительку Варвару Крилеву і невдовзі взяв з нею шлюб. Це була любов, варта окремого розділу, до викладу якого і переходимо.

ВЕЛИЧНО-ТРАГІЧНЕ КОХАННЯ

Вони — Олександр Довженко і Варвара Крилева — спізнались і покохались у Житомирському вищому початковому училищі ще в 1917 р. Та й чи дивно? Обос вродливі, юні (наймолодші з усіх викладачів), тямущі, обос обдаровані. Розумна, щира і ласкава Варя відразу впала в око серйозному, красивому Олександрові. А покохавши

одне одного, і дня не могли жити нарізне, тому небавом таємно повінчалися в церкві. Розлуку їх, навіть недовготривалу, тяжко, просто неможливе уявити, та коли вона сталася (Олександр після операції поїхав у Сосницю на доліковування), закохані в листах виливали всю жагу свого нерозтряченого почуття. Ось лише кілька фрагментів одного листа Сашка:

"Варюнечко! Дуже скучаю по Тобі. Моє світле сонечко, Варюсю, чудесна, славна дівчинко. Так хочеться тебе бачити, бути з тобою... Варя! Мила, чудесна голубка. Я гордий, що так безмежно люблю Тебе... Я сумую без Тебе, рідна.

А часом, коли туга по Тобі межує з безумністю, я стаю в темряві на коліна і, припавши до узголів'я ліжка, молюсь Тобі. І я бачу Тебе, і туга проходить, міцніє душа, і ч засинаю із світлими надіями. Дякую Тобі, що ти є... Цілую Твої ноги. Кохаю Тебе, чиста, світла... Ти чуєш свого Олександрика, Варюсю? Міцно, міцно обіймаю Тебе і цілую Твоє привабливе чоло, твою чудесну голівку... Я ходжу (уявно — Б. С.) з Тобою в саду, я промовляю Тобі слова кохання і хочу Тебе нести на руках... Які в Тебе чудесні руки, і коли Ти торкаєшся ними мого чола, у мене перестає боліти голова. Посидь зі мною, рідна. Я так хочу зблизька, зблизька дивитись на тебе.

Ти плачеш? Не треба, Варюсю, не треба, мила. Я осушу поцілунками Твої очі... Засни, моя дівчинко... А коли ти заснеш, я тихо, тихо поцілую Тебе, аби не розбудити... Я не буду спати, я хочу думати, кохати хочу, хочу відчувати Твою близькість. Я безмежно кохаю Тебе і хочу продовжити свою радість. Я Твій Олександрик".

Наведемо ще маленький уривок з іншого листа цієї ж пори:

"Ой, Варю, як я хочу відчути у себе на руці твою голівку... і цілувати, цілувати без кінця всю тебе, рідну, близьку. Цілувати очі, чоло і волосся, моє ніжне сонечко... Може, ти бачиш мене уві сні... Коли ти спиш, я тебе люблю більше за все. Мені тоді здається, що ти не дружина моя, а моє дороге, чудесне дитя. Цілую тихенько, ніжно, ніжно твою тепленьку ручку в думках. А в мене на руці Твоя обручка..."

Оклигавши, завдяки материним харчам і наддеснянському повітрю, Довженко з молодого дружиною виїжджає на дипломатичну службу до Варшави, а потім — до Берліна. У Варшаві щасливе подружжя користувалось неабияким успіхом: Варвара брала участь у різних благодійних концертах, а на одному з вечорів вона виконувала оперні арії, Олександр — українські народні пісні.

Після повернення з-за кордону подружжя приїхало в Сосницю. Два тижні Довженко раював на придеснянських луках: з батьком косив сіно, складав його в копиці, ловив рибу.

Далі був Харків з його бурхливим у той час мистецьким життям. Олександр поринув з головою в малярство і журналістику, а Варя в театр, вчилася на драматичних курсах, сам Лесь Курбас пророкував їй неабияке сценічне майбутнє. Воно, може, так би і сталось, коли б не фатальний випадок у 1925 р.: необачний удар веслом по коліні — запалення суглобів — неправильний діагноз і непотрібне, шкідливе лікування від туберкульозу, а як наслідок — інвалідність (не згиналася нога).

Одна біда сама не ходить, а веде за собою другу. На нещастя, Довженко невдовзі

виїхав до Одеси, де його причарувала артистка-москвичка Юлія Солнцева. Як не прикро, але Олександр не встояв і... зрадив. У це важко повірити, бо ще вчора писав своїй дружині: "Варю! Глибоко і сильно кохав я тебе. Кохав з усією ніжністю, на яку тільки здатна моя душа... Як і раніше, хочеться ввібрати в себе всю твою рідну, всю твою чудову, ніжну, гарну душу..." Але, на жаль, глибина виявилась неглибокою, а сила — слабкою, душа — не дуже здатною на вірність. То була зрада. І хтозна, чи не саме за це доля незабаром так тяжко його покарала.

А от Варвара, навіть маючи від Довженка сина (Вадима) і одержавши вигідну шлюбну пропозицію, усе життя до скону любила тільки його і залишилась вірною йому до самої смерті. А коли знайшлася інша, розлучниця, відійшла вбік, аби тільки він був щасливим. І хоч як їй було тяжко і в окупації, і в голодні післявоєнні роки, і як їй було тяжко стягати злиденні карбованці на життєво необхідне щорічне лікування в санаторії, не вийшла Варвара вдруге заміж, бо, на відміну від чоловіка, була однолюбною.

Цілу поему вірного Кохання з великої літери можна було написати лише за нещодавно виявленими листами Варвари до Олександра Довженка. Ось деякі уривки з чотирьох збережених сином Вадимом листів. "Ніколи, ніколи більше не проситиму, рідний мій, тебе про те, щоб ти повернувся до мене... Ти вільний від мене назавжди, 1 мій коханий. Ти пробач мені лише в одному: немає у мене сил відмовитися від безумного, нестриманого бажання говорити з тобою в листах... Адже це для мене єдина радість...

Я так утомлена, друже мій, пережитою бурею, так знесилена... Були —хвилини, коли в усій істоті моїй щось притуплено і дико кричало: "Не йди від мене! Вбий мене, розчави, але не покидай!" О, ніхто і ніколи не дізнається, що пережито було. Не треба, Сашо, рідний мій, знати про це і тобі. Не хочу засмутити твій спокій і порушити безтурботність щастя.

Я люблю життя твоє... о Сашо! З тобою спізнала я в житті моєму стільки чудесних хвилин. Ти дав мені стільки щастя, —чи винен ти, друже мій, що не зміг зробити його вічним?.. Ні, Сашунько. О Сашо, мій Сашо! Друже ти мій, безцінний, чудовий. Так безмежно, так палко і безсмертне люблю я тебе! Хай спалю я себе, хай загину в боротьбі із спокусами, хай з глузду зйду, але любить ніколи тебе не перестану, чудесний мій, незабутній... І всюди незмінно я тільки тебе бачу: і в музиці, в шумі хвиль морських, в піснях і в красі оточуючій... У снах і тиші бездумній, у пошуках, поривах, в обіймах і ласках шалених — буде лише вічно жива мрія про тебе, прегарний Сашо мій! Завжди і всюди радістю будеш для мене —дзвінкою і ніжною, тихою і світлою...

Сашунько, Сашо, Сашуля! Зірка моя ти далека, тремтлива! Казка ти моя чудесна! Люблю я тебе, о, як боляче сильно люблю! Скільки пісень і молитов склала для тебе я в душі моїй, Сашо! Прощай, моє сонечко ясне. Прощай, ти, єдиний, бажаний, неповторний! Обіймаю тебе так бентежно, так-палко, так пристрасно. Душу твою стихійну, дивну тихо і благовійно цілую. Варя".

"Сашо, рідний! Втомилося серце без щастя, втомилося бути стисненим смутком.

Уся душа сповнена протесту проти життя без радощів, без пісень... Ніколи не підняти мені своїх складених крил. Серце моє повинно скам'яніти... О приїдь до мене, так хочеться зазирнути в твої очі востаннє. А може, крім холодної байдужості до мене, нічого у тебе не залишилося? Тоді не треба, рідний, мій, не хочу твоєї жертви. І все ж прийди, адже, крім тебе, в мене нікого більше нема, ти один у всьому світі! Варя". "О Сашо, рідний мій, милий... Так тягнуться до тебе зараз мої руки... І навіщо так тремтливо б'ється моє серце назустріч тобі?.. Ти чуєш? Ти чуєш? Сашо, Сашунько! О яке дороге мені твоє ім'я, рідне! Як утішно мені слухати його в гомоні хвиль... Сашунько, Сашуленько. Варя".

"Нема тебе, Сашо... Де ти? Де, мій любий?.. Не кохаєш ти мене, розкохав... І лише тепер зрозуміла я весь жах, все страхіття того, що сталося. Боже мій, Боже!.. Як же мені жити без твого кохання, ніжності і ласки... Сашо, рідний, як мені жити без тебе, якщо однієї хвилини не можу, щоб не дихати тобою.

Ой, все болить у мені, все стогне і тремтить. Душа зранена, і точиться кров. Витончені каблучки чужої жінки поранили, стоптали мою душу. Сашо! Хочу бодай до руки твоєї доторкнутися, хочу тобі на коліна покласти голову і забути трохи. Де ж ти, сонечко?

Серце моє рветься тугою за тобою, як же забути мені тебе, навчи, як?.. скоро світати почне, а тебе нема. Пішов ти від мене безповоротно, мій дорогий, коханий. Прощай, мій ніжний... Хай життя подарує тобі нову красиву казку. Чи чуєш ти мене в цю мить? Чи чуєш, як до нестями і тяжко ридая над своїм щастям розбитим? Варя".

А що ж на те все, на той огром ніжності й вірності Довженко? У відповіді на один з листів Варі він, правда, визнав: "Я безкінечно і непоправно перед тобою винен... ти незрівнянно вища від мене". Що ж, це була правда, але втіха від неї не настала, зранене серце кровоточило далі — і що далі, то дужче; Але така вже властивість великих сердець.

І був ще один лист Варвари Довженко (цього разу вимушений, аж в 1949 році — через чверть століття!), в якому, напевно, варті уваги такі слова: "Сашо, пам'ятаєш, колись давно-давно я сказала тобі: якщо ти покохаєш іншу жінку, я ніколи не стану на твоєму шляху, побажавши щастя — піду назавжди... Ти одним рухом розбив мені щастя... Неспокійне, велике, талановите серце, що з тобою стало?"

Коли Варвара дізналася про смерть Довженка, вона, вбита горем, чимдуж побігла до лісу, цілісінкй день там блукала і, сплівши вінок з соснових гілок, все промовляла: "Сашко, Сашко!" Подруги знайшли її пізно ввечері з переламаною рукою, привели додому. З цього дня вона помітно осунулась. Після чергової сердечної атаки в 1959 р. померла та, що дала світові безприкладний зразок великого серця, якогось надглибинного і надмірного кохання і нечуваної досі жертвовності. Це була жінка, яка до кінця життя, до останнього подиху залишилась вірною своєму першому почуттю і церковному шлюбові.

ЖИТТЯ В КІНЕМАТОГРАФІ:

ТРІУМФ І КАСКАД ТРАГЕДІЙ

Облишивши фах педагога, керівного працівника Наркомосвіти, дипломата, художника-карикатуриста, Довженко, при-бувши в 1926 р. до Одеси, взявся за зовсім нове для нього мистецтво. І це було кіно, тоді німе. Його поманила нова муза — кінематограф. 3 червня 1926 року він працює на Одеській кінофабриці, швидко збагнувши, що дальший розвиток української культури неможливий без кіно. Без нього і він не мислив свого життя. Так, за свідченням самого Довженка, на тридцять другому році довелося все починати спочатку: і навчання, і професію, і побут, і навіть нове родинне життя. За кілька днів неофіт-кінодраматург приніс сценарій, а ще за кілька — розпочав постановку свого першого фільму. А перед тим (ще в Харкові) він пробував сили в театрі. Проте його вабило кіно, нестримно тягло до нової музи. Його темперамент і масштабне мислення та буйна фантазія не вміщалися в коробці театрального залу і сцени. Він був народжений для творення монументального дійства, а його могло дати тільки кіно.

Українське кіно тоді лише "спиналося на ноги. У 1924 р. виходять перші українські фільми: "Остап Бандура" Володимира Гардіна, "Укразія" і "Тарас Шевченко" Петра Чардиніна. Піднімали крила для лету режисери Юрко Стабовий, Фавст Лопатинський, Микола Надемський, Арнольд Кордюм та інші, актори Марія Заньковецька, Степан Шага-йда, Мар'ян Крушельницький, Юрій Шумський. І все ж то ще не було українське кіномистецтво в національному розумінні. Українське кіно чекало на прихід творця-реформатора. І він прийшов: то був Довженко.

Дебютував Довженко як кінодраматург і кінорежисер кінокомедією "Вася-реформатор", за нею — "Ягідка кохання" і "Сумка дипкур'єра". Це був цілий кіноуніверситет, в "стінах" якого молодий режисер виробив свій стиль праці: ставити фільм самому, за власним сценарієм, і третє — фільм має бути односерійним. Усі ці триєдині самовимоги Довженко повністю втілював уже в кінофільмі "Звенигора", творі наскрізь поетичному. У самоспогадах про цей фільм читаємо: це "одна з найцікавіших робіт. Я зробив її якось одним духом — за сто днів" — в той час, коли кіносценарії пишуть і кінокартини ставлять роками. Фахівці досі дивуються, як це Довженко зумів на 1799-и метрах кіноплівки вмістити мало не всю тисячолітню історію України, яку розповідає своїм онукам, Павлові і Тимошеві, символічний дідуган Невмирущий як романтичну легенду про пошуки скарбу, про чвал вершників над Звенигорою, пускання вінків на воду. Це був перший справді національний кіновитвір, яким закладено основи українського кіномистецтва. Так почалася українська епоха в світовому кіно.

Висока культура може постати тільки як продовження і розвиток минулого. Саме тому в "Звенигорі" і показано Україну від прадавніх часів аж до наших днів. Навколо панувала зневага до історичних традицій, а Довженко дерзновенно заявляє: "Непошана до старовини, до свого минулого, до історії народу є ознакою нікчемності правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу".

Наступний фільм Довженка — "Арсенал", яким він торкнувся болючої рани України — поразки УНР. Цим яскраво політичним, пробільшовицьким твором, який недвозначно засуджував ідеологію українського націоналізму, режисер об'єктивно

схвалив, підтримав тоталітарний окупаційний "ежим на Україні. Митець, на жаль, стоїть тут на боці повсталих проти Центральної Ради робітників "Арсеналу". Але це не була кон'юнктура. Безсумнівно висока художність фільму підводить нас до висновку про щирість його автора. Він так тоді мислив. Чи було це національним самогубством Довженка? Об'єктивно — так, бо він не лукавив, суб'єктивно — ні. Політичне — так, в мистецькому плані — ні, бо творчих знахідок у фільмі безліч. Успіх "Арсеналу" зумовлений зйомками багатьох кадрів знизу, з переміщенням горизонтальної осі камери, експресіоністичні образи (наприклад, крик Тимоша в останній сцені), використання здобутків художньої фотографії, зокрема Данила Демуцького, поетизація пейзажу, численні кінометафори, прийом гальмування дії психологічними паузами тощо.

За "Арсенал" офіційна критика поставила нашого кінорежисера поруч з Сергієм Ейзенштейном та Всеволодом Пудовкіним, хоча насправді Довженко був першим — зараз це загальновизнано. Про цю пальму першості Сергій Плачинда сказав так: "Хоча дорога стелилася попереду рівна й широка, проте... він рішуче зійшов з гладенької дороги й крізь нетрі та чагарі заторував власну стежку до вершин. І вже ніщо не могло зупинити сміливця: ні колюче терня, ні скелясті крутосхили, ні глибокі урвища. Він здіймався все вгору і вгору. "Божевільний!" — жахалися одні, що спокійно дибали гостинцем. "Відчайдушний!" — захоплено вигукували інші, які вже готувалися рушити й собі услід за сміливцем. "Щасливий!" — зітхали ті, що через свою кволість, несміливість чи полохливу вдачу не могли йти за першопрохідцем".

Перед Довженком на весь зріст постала дилема: чи можна залишитись вірним своєму народові, ставши комуністом? З одного боку, його приваблювали обіцяні новим ладом нечувані масштаби соціальних перетворень, а з другого — він показує самотнє духовне життя українців, чуже тим новаціям. З одного боку, він вітає національно-визвольний рух на Україні, з другого — різко засуджує уряд УНР за кволість керівництва цим рухом. З одного боку (правда, лише в перші роки революції), він був чистим комуністом, а з другого — українська стихія так глибоко з діда-прадіда була вкорінена в його психіці, що він об'єктивно органічно був ворожий усьому советському, комуністичному. І саме тому українські кола звинуватили його в зраді національних ідеалів, а більшовики приписували йому український буржуазний націоналізм. Бо в житті не буває, щоб сіно було ціле і коза сита. Так настало внутрішнє роздвоєння між голосом сумління і компромісом із більшовицькою деспотією.

І все-таки Довженко не продав душу дияволу навіть в "Арсеналі", а довів, що це душа українська. На підтвердження один-єдиний абзац із сценарію цього фільму:

"Гуде, лунає, заливається багатоцерковним дзвоном столиця України. Вся Софійська площа... захаращена народом. Кого тільки немає на історичній площі! Офіцери і навіть генерали, ... чиновники..., студенти, ... тисячі обивателів міста. Урочистим гулом гудуть дзвони. Сорок і ще чотири могутні київські ієреї на чолі з митрополитом в сяючих ризах... хресний хід рушив з собору через знамениту браму на площу... Увесь цей хресний хід, сповнений таємничої врочистості, хор гучних голосів і

передзвін близьких і дальніх монастирів та соборів сколихнув серця майже всіх присутніх з такою силою, що багато хто почав плакати від зворушення".

Ці натхненні рядки про всенародне свято волі й незалежності, погодьтесь, міг написати тільки справжній митець, вірний син України, серце якого, коли він усе це уявляв, теж сколихнулось від радісного піднесення.

Як автор "Арсеналу" Довженко побував на його демонструванні в Москві, Берліні і мав їхати з цією ж метою до Нью-Йорка, але дозволу на це парторгани не дали.

Повернувшись з-за кордону, уславлений кінорежисер береться за постановку чергового фільму "Земля", який виявився його останнім німим кінотвором і одночасно дровженківським кіношедевром № 1.

Основні зйомки "Землі" проводились на Полтавщині, в селі Яреськах над Псьом. Нині вже тяжко уявити самотню красу цього села, що тоді зберегло ще всі ознаки старого українського побуту, з отими розмальованими хатами й розмаїттям барвистих національних строїв. — Бувало, блискотить повноводий Псьол при заході сонця срібною стрічкою поміж осокорів та верб і, звиваючись, тихо підкрадається до підніжжя гори, на якій і розкинулись мальовничі Яреськи. "А коли засяють зорі на небі, — згадує Петро Масоха, — залунає дівочий голос десь на одному кутку, потім перекинеться на другий, а відтак ... до них приєднуються інші голоси, і вже чути над селом цілі співочі ансамблі, створюючи своєрідний багатоголосий оркестр. Тієї зоряної ночі 1929 року яреськівські дівчата співали про кохання, про дівочу долю, про щастя і горе..."

Ось на лоні такої божественної природи знімає свій фільм Олександр Довженко. Тому не дивно, що він священ-нодійствував, а це неодмінно передавалось і акторам. На жаль, задуманий як твір про початок нового життя в українському селі, тобто колективного господарювання, цей фільм за своїм змістом став прологом чи не найбільшої трагедії в світі (голодомору 1932-1933 р. р.), а за формою, за художніми образами — неперевершеним і досі витвором українського кіномистецтва і одним з десяти найкращих фільмів усіх часів та народів.

У "Землі" і досі кожного вражають сцени голосіння в хаті Білоконя, шаленство Хоми, що вкручується в землю, "як хробак", кадри з нареченою тракториста Василя, яка, порвавши на собі весь одяг, у розпачі дереться на стіни. А діди в "Землі" та й у попередніх фільмах — це поетичне втілення споконвічних народних традицій. А пологи Трубен-чихи в той самий час, коли ховають її сина Василя! А ще ж є у фільмі підтекст — головна думка про невмирущість нашого народу.

Хто не бачив кіношедеву "Земля", той не знає, що таке справжнє, себто поетичне, кіно. Той, хто хоч уявить собі: безмежна аж до горизонту могутня хвиля пшеничного моря під вітром, бездоганна блакить українського неба, вродлива українка під красенем-соняшником, повногруді яблуні з яблуками та діамантовими краплями дощу на них, пара колосальних, як єгипетські піраміди, волів обабіч такого ж монументального селянина діда Уласа. В "Землі" постає у всій повноті й вичерпності наша Україна, потужний пульс життя якої струменить крізь серця селян, крізь небесну зливу світла, що їх опромінює і дає їм джерельну силу. "Весь ясний соняшниковий

світ, — читаємо в сценарії, — стояв нерухомо, наче хор вродливих дітей, що втупили у височінь свої радісні обличчя. А над "обличчями" тихо снували покинуті дідом золоті бджоли".

"Земля", яку Довженко проспівав, як птах, — найпоетичніший фільм не тільки його доробку, а й усього українського і світового кіно. Саме після "Землі" утвердилася за нашим режисером слава першого в світі поета кіно — і сталося це тому, що він подарував людству фільм, органічно пов'язаний з національною сутністю України. Саме цим кінокартина і була небезпечна для більшовицького режиму. Дуже швидко одна за одною в пресі стали з'являтися погромні статті. Наприклад, "Известия" опублікували двопідвальний фейлетон Дем'яна Бедного, в якому той "Землю" назвав "куркульською кінокартиною":

Кино-штучка "Земля" Ильичу

Была бы не в радость.

Он ее оценил бы брезгливым словом:

"Настоящая гадость!"

Це був удар довбнею по голові, який приголомшив геніального кінорежисера: всього за декілька днів він постарів і посивів. "Я хотів був умерти", — визнає Довженко. Та кремлівським можновладцям і цього було замало. Після нечуваного успіху, вже через дев'ять днів після перегляду в Києві та Москві, фільм був заборонений. Можливо, це єдиний в історії світового кіно тріумф за своєю короткочасністю. За те його режисера розпинатимуть ще не раз — і ходіння по муках триватимуть аж до самої смерті.

За більшовиків, в умовах тотальної несвободи літератури і мистецтва, стати справжнім митцем, який всупереч офіційній ідеології стає на захист знедоленого народу, — означало вмерти. А як не вмерти, то йти на компроміси, щоб і під червоними прапорами сказати людям хоч крушини правди. Довженко вибрав другий шлях, проте і це не влаштувало партію. Хоча "Землею" він завоював цілий світ, саме за те партідеологи і підрізали його творчі крила та й вкоротили йому віку. З одного боку, один з першої десятки кіномитців світу, а з другого — вигнанець з вовчим білетом.

Зневажений політичним звинуваченням за "Землю" Довженко в 1930 році в тяжкому стані виїхав із своїм оператором Данилом Демуцьким за кордон, їх захоплено вітали в Берліні, Празі, Парижі, Лондоні, де з аншлагом йшов перегляд "Звенигори", "Арсеналу" і "Землі". Успіх був колосальний, преса десятками, сотнями статей захилялася від пієтетних оцінок. Виник у Довженка благородний намір поїхати в Голівуд, аби зустрітися з Чарлі Чапліном. Але влада не пустила його в США і цього разу, — і довелося вертати назад, за залізну завісу. Одна паризька кінофірма пропонувала знаменитому кінорежисерові працю, але тут Довженко і сам собі заборонив: без України він не уявляв собі життя. Та повернення на Батьківщину не дало жаданого результату. З одного боку, Довженко, натхнений на Заході звуковим кольоровим стерео-широкоформатним кіно, загорівся і лелівав громаддя творчих задумів, про що в листі до друга пише так: "Мені хочеться жити сто літ сотнями життів,

робити це все і бачити, бо це буде більш ніж кіно". Але критикани-кон'юнктурники не вгадали і далі розпинали його за "Землю", а їх "цілий табун і риють паршивими рилами" (з цього ж листа). І тоді настала пустка, страшенна пустка. Пустка і депресія, про що читаємо в цьому ж листі:

"Я... нелюдськи втомився. У мене втомилось серце. Я вже не ходжу так швидко, як колись. І зовсім перестав сміятися". У 36 років Довженко — хвора на серце людина, фізично і психічно знищена. У тридцять шість! Не маючи до чого докласти рук, йому хотілося втекти від цієї запаморочливої радянської дійсності. Борсаючись між пристрасним потягом до "чистого золота правди" і фальшивою правдоподібністю радянського кіно, він виконує державне замовлення на фільм про будівництво Дніпровської ГЕС ("Іван"). Дійсність чорна, а в кіно стільки рожевого, хоча було немало справжньої поезії: і неозорі степові простори, і могуття Дніпрові стіхії, і пісня широка, сердечна в цьому першому звуковому фільмові Довженка, напоєному сонцем і наповненому тяжкою працею спролетаризованих українських селян. Але і на цей фільм, що оспівував більшовицьку індустріалізацію, посипалися безупинні удари лакуз-пристосуванців — і в 1933 році припинилося його демонстрування. Довженко в умовах партсавілля не міг ні писати, ні знімати ("я порожній... повний почуття огиди і безконечного жалю"). І коли йому "порадили" покинути Київ і оселитися у Москві, він у момент втрати душевної рівноваги погодився на це, ще не відаючи, що розлука з Україною — вже назавжди.

Але треба було хоч щось робити. Зрештою, треба було за щось жити. І режисер мусив пристати на "дружню пораду" їхати на Далекий Схід знімати фільм "Аероград". Та знімаючи цей чужий для його серця мотив, Довженко тужить за справжньою, близькою його душі темою про українське козацтво: він береться до сценарію за повістю Миколи Гоголя "Тарас Бульба". Та на перешкоді став Йосип Джугашвілі: він, розриваючи серце митцеві, наказав знімати фільм про "героя" громадянської війни Миколу Щорса.

Робота над фільмом "Щорс" припала на час ежовщини, йшов нещадний 37-ий, коли були репресовані тисячі щонайкращих з-поміж інтелігенції і командного складу армії. У фільмі був знятий епізод з Іваном Дубовим, командиром Київської стрілецької дивізії, уже й пісню склали "Щорс веде залізні лави, з ним товариш Дубовий", аж тут надходить приголомшливе повідомлення про арешт Дубового. Це було страшніше від удару грому — Довженко важко захворів на стенокардію, перервав роботу над фільмом і виїхав на лікування. Через те "Щорс" знімали аж чотири роки. Умови праці важчали — наростали інтервали між Довженковими фільмами. Перші три фільми ("Звенигора", "Арсенал", "Земля") появлялися щороку; між "Землею" та "Іваном" інтервал у два роки, між "Іваном" і "Аероградом" — три, між "Аероградом" і "Щорсом" — чотири. Трагізм доби не давав вільно дихати, і хода творчості генія ставала все більш аритмічною, як і биття його серця. Прийшло розчарування у високих комуністичних ідеалах, в партійних лозунгах, дала тещину навіть фанатична віра в Сталіна. Маласть надія, що виконання партійного замовлення ("Щорс") дасть йому перепустку до праці над

"Тарасом Бульбою". Але омріяне Кремль відсунув набік спочатку замовленням на документальний фільм "Звільнення" (про "визволення" західно-українських земель), а потім вдарила війна — цим було перекреслено найсвітліші Довженкові надії на істинно "свій", істинно український фільм. Отже, як режисер національного кіно Довженко фактично скінчився на "Щорсі", бо всі наступні фільми за його кіноповістями ("Повість полум'яних літ", "Поема про море", "Зачарована Десна") були поставлені чужою, московською рукою. Виняток — "Україна в огні", але про це окрема розмова. Буде ще "Життя в цвіту", але то не Україна. Були, правда, зняті Довженком ще два фільми — "Битва за нашу радянську Україну" і "Перемога на Правобережній Україні", але то була кінодокументалістика, до того ж сфальсифікована партійною цензурою. І був ще фільм "Країна рідна", зроблений на прохання вірменських друзів, але він чомусь на екрани не вийшов. А шкода, бо, як розповідають очевидці, це була кінопоезія найвищої проби, хоч і документальна.

Брав Довженко участь у так званому визвольному поході в Західну Україну. І побачене вразило його незмірно. Багаті міста і села, ошатні будинки, здебільшого криті бляхою, високий життєвий рівень, люди гарно зодягнені, десятки українських музеїв, театрів, гімназій, понад 100 україномовних часописів — усе це так контрастувало із злиднями і русифікацією на Сході України. А коли майже відразу з "визволенням" розпочався червоний терор, масові арешти і вивезення на Сибір, Довженко втратив весь спокій і вирішив написати книгу про те, як нас (східняків — Б.С.) "вознена виділи. Про цю трагедію написати б роман на три тисячі градусів температури і вилити в ньому увесь свій біль..." Але трагедія не була написана — і це теж трагедія.

У роки 2-ої світової війни Олександр Довженко спочатку перебував у евакуації (Уфа, Ашхабад), а з 1942 року — в діючій армії при політуправлінні Південно-Західного фронту, писав листівки, які потім літаками розкидали на німецькі позиції, актуальні статті до армійських газет (наприклад, "До зброї!"), вів щоденникові записи, хворів.

Наступне замовлення з Кремля надійшло на фільм "Життя в цвіту" — про російського селекціонера-садівника Мічуріна. Довелося прославляти чужу націю, чужі ідеї чужою мовою. Через те фільм давався важко, і робота над ним тривала довго й нудно, а це призводило до все частіших рецидивів стенокардії. "Я втомився і виснажився вщент, — пише режисер в одному з листів, — написати півсторінки для мене вже каналський труд. Я втомлююсь часом від одного рядка". А в щоденнику цей період описаний ще яскравіше: "Ось уже кілька років тягнеться моє "Життя в цвіту"... Я вистраждав його, видушив і вистогнав, знемагаючи від приступів стенокардії і тупого бюрократизму... А серце болить... А втома така, неначе цілий день ворочав каміння..." Був ще сценарій "Прощай, Америко!" — за книжкою американки Анабели Бюкар, але партцензура зняла фільм на самому початку роботи над ним.

І після війни Довженкові не було дано дозволу жити на Україні, тож він мусив сновигати по осоружній Москві. Яка це була для митця пекельна мука, ота прикрита форма заслання, як він страждав і повільно щоденно вмирав, видно із його щоденникових записів 1945-1946 років. Читаємо: "Х. і Б. (Хрущов і Берія — Б. С.) не

пустили мене в Київ, я український ізгой... Кара, яку мені придумали великі люди в малості своїй, жорстокіша за розстріл... Я хочу писати серед свого народу... Невже я не можу жити на Вкраїні? Важко мені... Нащо мені жити? Дивитися роками, як закопують мене живого в землю?... Я в неволі... Мовчать Микитині (Хрущова —Я. С.) лакеї, чекаючи, як ворони в степу, на мою смерть... Чому мізерність... уряду і ЦК партії... мусить стукати мене по голові могильними цвяхами? Навіщо стогну в розлуці з народом? Чому криводухість хитренького Хрущова в'ялить мою душу і терзає її гнівом образи і обурення? Що мені робити? Куди подітися? Хочеться плакати, кричати, жалітися. Але кому? Я втратив радість. І творчість моя пригасає в стражданні й журбі... Умерти? Я вже мертвий... Я забуваю мову свою. Пишу, розлучений з народом моїм, з матір'ю, з батьковою могилою, з усім-усім, що любив на світі більш над усе... Мене з'їдає туга по Вкраїні. Яку пекельну кару придумано для мене! Усе в мене болить. Нема навіть точки живої. Ніщо не радує мене. Похований по самому останньому розряду, нікому не потрібний... Ой, земле рідна, мати моя і печаль. Прийми мене хоч мертвого. Що мені робити тут, у Москві, на самоті. Кричу! Що ж ви робите зі мною?! Мене вбивають повільним вбивством, і вже мені не воскреснути... Розтерзана і умучена душа моя до краю. Я України син. Нащо одняли у мене Матір? Земле моя рідна, коли б хоч Ти була щаслива".

Процитоване тут — своєрідний трагічний монолог українського митця приреченого більшовизмом на невимовні страждання і передчасну смерть.

Обурливим є не стільки терор Сталіна стосовно Довженка (заслання, заборона фільмів, усунення з посад), скільки політичне і творче насильство: накинув небажані для нього теми фільмів, послав на Далекий Схід. Подумати лише: примусити робити фільм про сумнівні наукові цінності російського дослідника Мічуріна, коли в той час в сталінських концтаборах конав геніальний український садовод Платон Семеренко; відірвати від зйомок за уже готовим сценарієм фільму "Тарас Бульба" і примусити знімати наклепницькі фільми про УНР, про "легендарного" Щорса, котрий разом з москалями кров'ю залив Україну, про "Відкриття Антарктиди" з обов'язковим вихвалянням російських царів. Це були, напевно, найчорніші роки і так сповненого драматизму життя Довженка, хоча мав він тоді і посади, і титули, і ордени, і навіть дачу під Москвою.

Місцями в "Щоденнику" безвідносний опис свого трагічного становища в незамкнутій московській тюрмі переходить у пряме звинувачення Хрущова, Берії, Корнійчука, Бажана, Большакова (голова Держкіно УРСР) та інших з цієї партійної кліки: "Ви мене вбили. Більш, ніж убили: ви розтоптали мене, зганьбили і живого оголосили мертвим... Але я не заважатиму плазунам догоджати царям і князям у новому дворянстві. Живий мрець з волі Микити Хрущова і його гайдуків, куди ж я виплачу свої сльози? Чим порадуюсь? Де відпочину? Від кого почую людське слово?"

Найдужче вражає оце за козацьким звичаєм високої поетичної проби ліричне звернення до уявного коня: "Неси мене, мій коню, до чистої і незайманої. Нехай зіллюся з нею, і потечу, і побіжу попід задумливими вічними берегами. Вези мене, мій

битий коню, неси мене, моя Десно... Пролетів думками по Україні, од рідного дитинного мого Сейму, од Десни до Дунаю і до Буковини, і ні один голос звідти не гукнув до мене... навколо мене порожньо. Все замовкло. Уся Україна".

Кого, скажіть, залишать байдужим такі слова, чиє серце не здригнеться, читаючи ці рядки-квиління, сповнені притупленого болю з найбільшої, яку можна завдати, образи.

Пристрасне прагнення вирватися з московських лабет і повернутися на Україну так сильно оволоділо всім еством Довженка, що йому ночами почало снитися те вимріяне повернення. Ось два записи із "Щоденника": "Я сьогодні ранком полетів на Україну. Обломилися крила, і я упав. У мене вельми заболіло в грудях. І я заплакав, упавши. Я спробував ще раз летіти, я заспівав початок думи і од жалібного голосу свого знову заплакав" (14 січня 1946 р.). "Учора і сьогодні літав на Україну. Не долітав уже. Обламуються крила на дорозі — падаю. Падаю у воду — потопаю. Збираю всі сили, аби винирнути, простягаю руки — вхопитись ні за що. Кричу — ніхто не чує. І крику немає". (3 лютого 1946 р.)

З цими снами перегукуються і листи. "Ой пташечки, голубоньки, — пише він за два роки до смерті, — візьміть мене на крилонька, понесіть до сонечка... Не летять до мене пташки, тільки сум пливе за водою з Десни на дубах... Тихенько одними кінчиками пальців одриваюсь од землі і лечу до Вас на річки, на озера".

У підтексті цих високопоетичних рядків — чиста, висока трагедія великої людини, спланована лютими ворогами України і виконана по-садистському від початку до кінця. Нема прощення катам Довженка!

'Посилюючи трагедію митця, поглиблюючи і так жахливий його стан, про Довженка у Києві пускали всілякі поголоси:

мовляв, "сам покинув Україну, "пристроївся" в білокамінній, "слуга кремлівських лицемірів". А насправді? Слухаймо ж:

"Я не член Комуністичної партії... Я не бачив там чистих рук... нехай мерзота... робить своє каїнове діло... прокльони на голову Сталіна були безупинні і повні страждань і розпачу за те, що той був головною причиною невимовного геноциду щодо українського народу".

Україна споконвіку віддавала Росії своїх кращих синів, віддала вона і Довженка. Ось уривки із статей-відгуків українських літературознавців на кіноповість "Україна в огні", яку, до речі, тоді ніхто з них не читав, бо опублікована вона була аж через 22 роки

1) "Довженко припустився найгрубіших політичних викривлень, ставши фактично рупором глибоко ворожих радянському ладові, партії і народові ідей".

2) "Довженко зазнав найтяжчого ідейного і творчого краху, який тільки може спіткати митця. Ставши на антиленінські позиції.., дійшов до ворожого наклепу на радянський народ".

3) "Нерозуміння історичної перспективи... багато в чому збіглося з "концепцією" ворожого табору".

4) "Довженко відійшов від ленінсько-сталінського розуміння світу, процесів Вітчизняної війни. Його творчість стала спотворенням дійсності, паплюженням нашого

народу".

Отаким чином самі "землячки" змусили Довженка замовкнути у половині слова. Був він великий, на виду в усіх, тому й оскаженіло, з люттю давили його за прикладом Сталіна та Берії і великодержавники-шовіністи, і доморощені яничари, які, за словами самого митця, мов навіжені кричали:

"Розіпніть його, розіпніть його! Ненавидьте, зневажайте! Іменем великого бога, отця нашого (себто Сталіна — Б, С.) розіпніть його! Не своїм іменем, бо в нас його нема, іменем соратника".

Разом із забороною кіноповісті "Україна в огні", про що далі йтиме мова окремо й докладніше, Довженко був знятий з посади художнього керівника Київської кіностудії, вигнаний з комітету по сталінських преміях, звільнений від усіх громадських доручень. Одне слово — Сталін життя не відібрав, але і жити не дав. Щоб перенести всі торттури, треба було мати залізні нерви, кам'яну душу, а головне — серце раба. В Довженка не було ні першого, ні другого, а третього й поготів. Проте він мусив жити в цьому потворному вовчому царстві вождів-сатрапів та їх мерзенних лакеїв. У ці невимовне тяжкі для геніального митця роки він молився і сам створював своєрідні молитви. Ось одна із них, сповнена християнського гуманізму й милосердя.

"Доле, пошли мені силу. Дай мені мужність проливати на чужині кров свого серця, як благотворну росу, і всміхатися крізь сльози. Не спустош моєї душі. Піднеси мій дух до високості прощення всіх... Щоб не впав я у відчай. Щоб не прокляв нікого ні за що, щоб до самої смерті проніс палку любов до найдорожчої у світі моєї батьківщини, до народу. Не одніми в мене творчості, все інше одніми, моя вкраїнська доле".

І до Бога він молився. Хай із запізненням, аж на 50-му році життя, але він визнав найвищу силу і найбільшу святість:

"Я почав молитися Богу... Він є. І став я думати, що страшно і вбого на світі, коли його нема... Бог в людині. А повна його відсутність — се великий крок назад і вниз. В майбутньому люди прийдуть до нього. До божественного в собі... До безсмертного".

Отже, Довженко був віруючим. Дотримувався він і релігійних обрядів. "Сьогодні Паска, — записує він у щоденнику. — Найпоетичніше свято людей... свято весни, свято тепла, свято оживання житла, роду — народження, продовження. Сонце грало і все радувалося, і всі люди у цей день були незвичайними... Свято над святами!" Як син, він сердечно вітає листом з цим святом свою неньку: "Христос воскрес! Я посилаю Вам, мамо, свій сердечний привіт і поздоровлення з празником Паски".

По довгих роках безтюремного ув'язнення в Москві, в 1951 р., Довженко поїхав на Україну, побував у Новій Каховці, заїхав до Києва. "Лечу над Дніпром, — нотує митець у щоденнику, — над степами... Сльози радості не можу стримати. Україно, Дніпре, щастя моє! Яка ж ти красива, яка велична, земле моя! Скільки багатства в тобі, скільки людської краси! Краю мій, який я щасливий, що мої очі втопають у розкоші твоїх далеких обривів, у дніпрових водах, у білих селах на його берегах".

Яким за вродою, вдачею і характером був Довженко? Це була людина очеретяної стрункості, енергійної ходи і такий прудкий, що ніхто за ним не встигав. Вродливець з

сухорлявим обличчям, високим лобом, густим й твердим непокірним волоссям. Темпераментний, він займався, як порох. Був нетерпимий до чужої думки, зате одержимий жадою діянй. І педантично вимогливий до прискіпливості, гостро реагував на найменшу неохайність чи неухажність. І нервовий, дуже нервовий. Та й спробував би хтось не нервуватися на такій скаженій роботі, яку його побратим Юрій Яновський описує так: "...намотано в рулони нерви, їх треба порізати й вибрати з 10000 метрів лише 2000 найболючіших. Коли хтось із помічників наступить ногою на плівку, мені здається, що він стоїть на голому дроті з електричним струмом і що його зараз зі страшною силою кине об землю.."

На жаль, був Довженко добряче наївний, а в дечому політичне сліпий. Смішними є оті його численні зітхання:

"Бідний Сталін! Як йому тяжко!", оті звернення до Хрущова організувати українську національну армію або хоч корпус козаків "Запорозька Січ" і т. п. Згодом митець усвідомив свою наївність. У "Щоденнику" б.VI.1942 р. є таке визнання:

"Я занадто високо ніс у серці поняття "комуніст". Про розчарування Довженка свідчить і оцей запис 1945 року у "Щоденнику": "Чи допоміг мені у творчості хоч один державний чи партійний діяч? Що порадив?.. Чим надихнув? Яку подав ідею? Нічим, ніколи, ніяк. Інтересувався моїм життям, здоров'ям, хоч коли-небудь моїм творчими планами? Ніколи, ні разу, ніхто".

ДОВЖЕНКО — ЛІТЕРАТОР (1942-1956)

Під кінець свого життя (на жаль, аж під кінець) Довженко прийшов до твердого переконання, що його справжнє покликання не кіно, а художня література. Цей рішення був, вважаємо, не зовсім істинним, але він впливав з умов, у які митця було поставлено. У своєму щоденнику Довженко так визначив цей рубікон своєї творчості: "Основна мета мого життя зараз — не кінематографія. У мене вже немає фізичних сил для неї. Я створив жалюгідно малу кількість кінофільмів, вбивши на се весь цвіт свого життя. Я — жертва варварських умов праці, жертва нікчемства... мертвого кінокомітету... Я хотів би вмерти після того, як напишу одну книжку про український народ... Я хочу так її написати, щоб вона стала настільною книгою і принесла людям утіху, відпочинок, добру пораду і розуміння життя".

Омріяна (і виношена!) книга мала називатися "Золоті ворота". Центральним наскрізним образом мав бути Василь Кравчина, уособлення всіх випробувань, які випали на долю українського народу. На превеликий жаль, роман так і залишився в етюдах, епізодах, заготовках, частину яких він використав у кіноповісті "Україна в огні" та в інших творах.

Отже, коли Довженко остаточно збагнув, що Москва не дасть йому можливості ставити українські фільми, він узявся за перо і став прозаїком. Як прозаїк Довженко залишив нам чотири кіноповісті ("Повість полум'яних літ", "Поема про море", "Україна в огні" і "Зачарована Десна"), двадцять оповідань і знаменитий "Щоденник".

Олександр Довженко єдиний з українських письменників, який мав сміливість піднести голос на захист своєї нації, пониженої тоталітарним московським режимом.

Уже в оповіданні "На колючому дроті" сказано головну причину трагедії українського народу — його приреченість переходити з однієї окупації до іншої. "Ми ще повернемось!", —погрожували, відступаючи, червоні комісари. І погроза була так жахливо здійснена, що визволителі знищили людей у багато разів більше, ніж німецькі фашисти. Хто перебував у полоні, в оточенні, хто виконував будь-яку роботу в роки окупації, був в УПА, в юнаках, хто опирався вступові до колгоспу — усі були репресовані, а то й просто розстріляні.

І тому, коли загони Червоної Армії визволили перше українське село, Олександр Довженко "не впав на рідну землю на коліна, не заплакав, а мовчав", тому що це була "земля завойована, одвічна полонянка". Ось чому, до речі, слід говорити "друга світова війна", а не "Велика вітчизняна".